

Bron: Stadsarchief Amsterdam

Het dolhuis voor psychisch gestoorden stond de uitbouw van het WG in de weg.

HET AMSTERDAMSE WILHELMINA GASTHUIS VOOR EN TIJDENS DE OORLOG

Van pesthuis en dolhuis tot Duits lazaret

Eind 19de eeuw besloot de gemeente Amsterdam een nieuw ziekenhuis te bouwen. Het Binnengasthuis in het centrum was verouderd en moeilijk bereikbaar. In de veengronden ten westen van de stad werd een gebied ter grootte van drie voetbalvelden bouwrijp gemaakt. In 1891 werd door de 10-jarige toen nog prinses Wilhelmina de eerste steen gelegd voor het naar haar vernoemde gasthuis.

Door Max van den Berg

Het nieuwe gasthuis diende aan alle moderne medische eisen te voldoen. In een soort park werden verschillende paviljoens gebouwd, elk met een eigen medisch specialisme, maar ook keukens, een administratiekantoor en verpleegstersverblijven. Om op wisselende gebeurtenissen te kunnen rea-

geren werd ook een aantal snel op te bouwen en af te breken barakken geplaatst. Toen in 1914 tien-duizenden Belgische vluchtelingen ons land binnenstroomden heeft de flexibele barakkenopzet goede diensten bewezen. Verdere uitbreiding van het Wilhelmina Gasthuis (WG) werd geremd door

Bron: Vajero-MediaWiki

De façade van het Wilhelmina Gasthuis vlak boven de bezoekersingang.

de aanwezigheid van het kolossale en verpauperde Buitengasthuis in het noordoostelijke deel van het terrein.

Dolhuis en Paviljoen drie

Dit Buitengasthuis was in de 17de eeuw ontstaan toen Amsterdam overvallen werd door een pest-epidemie. Een tiende van de bevolking kwam daar-

bij om het leven. Duizenden patiënten werden doodziek overgebracht naar een zogenaamd pesthuis, dat, omgeven door een isolerende gracht, ver buiten de stad werd gebouwd. Toen de epidemie eindigde werd het pand omgebouwd tot dolhuis, een inrichting voor psychisch gestoorde mannen en vrouwen. Er waren 350 kamers en een ruim binnenplein. De situatie tarte elke beschrijving.

Bron: Stadsarchief Amsterdam

Kerstviering in het WG, 1916

Hulp was er niet, alleen een strenge bewaking. Er werd gestolen en corruptie was alom aanwezig.

Op het WG-terrein werd een derde paviljoen ingericht voor mensen met een psychische stoornis. Wanneer iemand vreemd deed werd al snel gezegd: 'rijp voor paviljoen drie'. Hier kon een deel van de patiënten uit het dolhuis worden opgenomen. Toen in 1846 in Sanpoort landgoed Meer en Berg als inrichting voor geesteszieken werd geopend kon de rest van de patiënten uit het dolhuis daar worden ondergebracht. De directie van het WG wreef zich in de handen. Eindelijk kon het dolhuis worden afgebroken en het Wilhelmina Gasthuis voltooid. Helaas besloot de gemeente het gebouw te benutten om ongehuwde moeders (gevalen vrouwen) op te vangen en op te leiden tot naaister of dienstbode. Toen deze opleiding werd opgeheven werd het pand bestemd voor hulp voor onbehuisden (HVO).

Wanneer iemand vreemd deed werd al snel gezegd: 'rijp voor paviljoen drie'

Crisisjaren

Begin 1929 verliet het HVO het enorme gebouw en kon de afbraak eindelijk beginnen. Maar met de uitbrekende crisis doemden nieuwe belemeringen op. Alles moest zuinig gebeuren en in een documentaire is te zien hoe pan voor pan van het dak werd gehaald en elk stuk hout, elke tegel en alle glazen ruiten verzameld werden. Er kwam geen bulldozer aan te pas. Pas in 1935 was het terrein voor het WG beschikbaar. Maar toen wierp de oorlog al zijn schaduwen vooruit.

De strijd tegen de fascistische staatsgreep van generaal Franco riep ook in Nederland sympathie op. Talrijke vrijwilligers waaronder verpleegsters en artsen vertrokken naar Spanje om de republikeinen te steunen. Onder hen ook, zij het tot ergernis van veel van haar WG-collega's, verpleegkundige Nora Diamant. De komst van Joodse vluchtelingen uit

Duitsland, vooral na de Kristallnacht, viel eveneens niet altijd in goede aarde. Onder deze vluchtelingen waren opmerkelijk veel artsen, waardoor zelfs een artsenoverschot dreigde.

Luftwaffe en onderduikers

Een van de eerste confrontaties van het WG met de oorlog vond plaats in de middag van 14 mei. Op Amsteldijk 81 werden de bewusteloze lichamen van de Joodse zusters Judith en Sara Lelie aangetroffen. Zij hadden de gaskraan opengezet, maar toen de burens een vreemde lucht roken werd de politie gewaarschuwd die hen net op tijd naar het WG kon brengen. Een week later konden de zusters het gasthuis weer verlaten. Beiden zouden de oorlog overleven. Zelfmoord kwam vaker voor. Al in de eerste maanden van de bezetting in 317 gevallen, waaronder 210 Joden.

Op 1 juni besloot de bezetter een lazaret voor de Luftwaffe in te richten. Op een grasstrook aan de oostkant van het WG werden barakken geplaatst voor gewonde vliegeniers. Op last van de Engelse geheime dienst vond op 13 augustus een lucht-aanval plaats die volkomen mislukte. De bommen kwamen in de Jacob van Lennepkade terecht. Daarbij verloor een Amsterdammer het leven. Veel ernstiger was de aanval op 1 november waarbij de barakken werden getroffen en 22 Duitse vliegeniers en twee burgers omkwamen. De schade in de omgeving was groot, talrijke ruiten waren gesprongen en deuren uit de voegen geslagen. De slachtoffers werden op de Oosterbegraafplaats ter aarde besteld en na 1945 overgebracht naar de Duitse oorlogsbegraafplaats in IJsselstein.

Op 11 november 1940 werden de eerste maatregelen tegen Joodse artsen afgekondigd. Zij mochten niet meer in overheidsinstellingen werken. Els Jessurun d'Oliviera, bezig met haar doktersopleiding, moest het WG verlaten. Maar professor Van Bouwdijk Bastiaanse reserveerde een

Bron: itsg-spanjestrjders.nl

WG-verpleegster Nora Diamant die zich aanmeldde voor de strijd tegen Franco tijdens de Spaanse Burgeroorlog.

Op de polikaart is Wilhelmina Gasthuis doorgestreept en vervangen door het door de Duitse bezetter verordonneerde Westergasthuis.

kamertje voor haar met op de deur 'verboden toegang'. De jonge vrouw kon haar studie afronden.

De 41-jarige Anna Bruckman zat als koerierster en wapentransportleidster diep in de Amsterdamse illegaliteit. Zij kon ook in spertijd rustig door de stad fietsen met een valse verklaring dat ze als verpleegster werkte in het WG, waarvan de naam inmiddels gewijzigd was in Westergasthuis.

Maar ook werden hier door de Duitsers twee Amerikaanse piloten afgeleverd die zwaar gewond waren geraakt nadat hun toestel boven het IJsselmeer was neergehaald. Ze waren per vlot naar Amsterdam vervoerd. Na een verblijf van elf weken waren ze hersteld en werden ze afgevoerd naar een krijgsgevangenenkamp.

November 1943 werden twee verzetsmensen opgenomen, die moesten herstellen van de martelingen tijdens een ondervraging. Waarna vier mannen van een gewapende verzetsgroep, onder leiding van Jan Bonekamp en Jan Brassier, in Duitse uniformen het ziekenhuis binnendrongen, de bewakers verdoofden en de twee patiënten met een gereedstaande auto in veiligheid brachten.

Sterilisatie en Hongerwinter

Zomer 1943 ontwikkelden de nazi's een plan om gemengd gehuwde Joodse mannen en vrouwen in de vruchtbare leeftijd te sterili-

Bron: Wilhelmina Gasthuis

Naar later bleek ontvingen in werkelijkheid 2400 Joden een vals sterilisatiebewijs, waaraan vele artsen hebben meegewerkt

seren. Om verzet vanuit Joodse en christelijke kringen te omzeilen werd dit voorgesteld als een vrijwillige keuze. Weigering betekende echter opsluiting in Kamp Vught. Van de 8610 gemengde huwelijken hebben 1146 mannen en 1416 vrouwen zich laten steriliseren. Althans officieel. Naar later bleek ontvingen in werkelijkheid 2400 Joden een vals sterilisatiebewijs, waaraan vele artsen hebben meegewerkt. Zoals Rosalie Wijnberg, die op de vrouwenafdeling van het WG werkte, en weigerde zich aan deze ingreep te bezondigen. Zij werd naar Theresienstadt overgebracht en overleefde de oorlog.

In de winter van 1944-45 kwam de voedselvoorziening in het westen tot stilstand wat tot een enorme hongersnood leidde. Duizenden, vooral ouderen, hebben deze periode niet overleefd. Maar de Hongerwinter liet een halve eeuw later nog sporen na. In het WG bevielen honderden vrouwen die tijdens de zwangerschap zwaar ondervoed waren. Het is een wonder dat artsen in deze periode nog de tijd vonden om van al deze bevelingen een uitgebreid verslag achter te laten. De arts Tessa Roseboom vond veel later deze rapporten en onderzocht de gezondheid van de destijds geboren kinderen. Hieruit bleek dat de ondervoeding van de moeders een grote impact had op de

Dokter Rosalie Wijnberg weigerde deel te nemen aan de sterilisatie van Joodse landgenoten.

gezondheid van hun kinderen. Ze bleken bovenmatig last te hebben van long-, nier- en hartklachten en nader onderzoek liet zien dat hun hersenen kleiner waren. Dit onderzoek was van groot belang voor de hongersnoden die de wereld later trof.

Rode Kruis en collaboratie

Ruim duizend Nederlandse meisjes en jonge vrouwen meldden zich tijdens de bezetting aan bij het Rode Kruis. Sommigen zagen dit als een verbetering van hun positie en meenden dat deelname aan een internationale organisatie geen kwaad kon. Doel was immers hulp aan gewonden, ongeacht nationaliteit. Binnen deze groep ontstonden twee ambulance-eenheden die naar het Oostfront werden gezonden. De deelnemers moesten een eed van trouw aan Hitler afleggen, werden ingeschakeld door het Duitse Rode Kruis en aangestuurd door de collaborerende arts Jakob Galjart. Onder de deelnemers ook twee verpleegsters uit het WG die net als de andere ambulancemedewerkers na de bevrijding lichte vrijheidsstraffen kregen en tien jaar ontzetting van burgerrechten.

Tegen het einde van de oorlog wist Hitler zich geen raad met de tienduizenden gewonde Duitse militairen. Het Duitse Rode Kruis kon het niet meer aan en gezocht werd naar ondersteuning in de bezette gebieden. In Nederland ving hij bot. Verschillende ziekenhuizen weigerden deze indirecte ondersteuning van het Duitse leger. Het Westergasthuis viel uit de toon. Toen eind 1944 een dekshuit met 900 gewonde soldaten bij het ziekenhuis arriveerde, stuurde directeur Veldhuizen enkele verpleegsters naar het Luftwaffelazaret. Sommigen weigerden en werden op staande voet ontslagen. Volgens het illegale *Parool* maakte Veldhuizen zich schuldig aan collaboratie en zou hij zich voor een naoorlogs medisch tribunaal moeilijk kunnen vrijpleiten.

Bevrijding en verhuizing

Tragisch is het verhaal van koerierster Annick van Hardeveld, een 21-jarige medisch analiste in het Westergasthuis. Op 4 mei 1945, een dag voor de bevrijding, om zeven uur 's avonds fietste ze

De rapporten over bevallingen in de Hongerwinter.

naar Amsterdam-Noord. Haar verpleegstersuniform had ze omwikkeld met een Nederlandse vlag. Op het Hekelveld stuitte ze op enkele leden van de Grüne Polizei. Die schoten haar zonder waarschuwing dood. Ze was het laatste slachtoffer uit de Amsterdamse illegaliteit en kreeg later het Verzetsherdenkingskruis. Op het Hekelveld is een monumentje voor haar opgericht. Sinds 1999 wordt op 4 mei ter ere van haar een fietsrally georganiseerd.

Na de oorlog werden plannen ontwikkeld voor uitbreiding van het Wilhelmina Gasthuis. Met de voorgenomen radicale afbraak van de oude stadswijken, waaronder ook de aangrenzende Kinkerbuurt, zou er een tweemaal zo groot WG-terrein ontstaan. Daar kwam het niet meer van. Het complex met zijn paviljoens, waartussen patiënten met handkarren vervoerd werden, was te zeer verouderd. Maar het zou nog tot 1979 duren voordat de laatste 700 patiënten overgebracht konden worden naar het nieuwe Academisch Medisch Centrum (AMC) in Amsterdam-Zuidoost.

Het verlaten WG-terrein viel ten prooi aan lood- en koperdieven, krakers en kunstenaarsgroepen. Het kwam uiteindelijk wel goed maar dat is een ander verhaal.

Annick van Hardeveld, de neergeschoten koerierster die analiste was in het WG.